

מערך הדרכה: מגוון בתי גידול וחיות הבר בעיר

שם התוכנית: שבוע טבע עירוני 2026

קהל היעד (גיל): ג' - ו' משך הפעילות: שעה וחצי

מרחב הפעילות: הכיתה וחצר בית הספר / פארק טבע עירוני בעיר

אזור בארץ: כל האזורים

רקע:

מערך זה עוסק בבתי גידול בעיר. בית גידול הוא הסביבה הטבעית והפיזית שבה חיים בעלי חיים, צמחים ומיקרואורגניזמים, ואשר מספקת להם את כל התנאים הנדרשים להישרדות, צמיחה והתרבות, כמו מזון, מים, מחסה ותנאי סביבה (טמפרטורה, לחות) המתאימים להם.

בישראל יש מגוון גדול של בתי גידול השונים זה מזה. ההגנה על מגוון זה הכרחית לשמירה על מגוון המינים, על מערכות אקולוגיות מתפקדות העמידות יותר בפני שינויי אקלים, ועל נופים מגוונים ומלאי עניין. **אובדן בתי גידול נחשב כיום לגורם האיום המשמעותי ביותר על המגוון הביולוגי בעולם ובישראל.** על פי דו"ח מצב הטבע 2023, קצב אובדן השטחים הטבעיים לצורכי בינוי וחקלאות בישראל הולך וגדל (המארג, התוכנית הלאומית להערכת מצב הטבע). החברה להגנת הטבע פועלת להגדלת השמירה על בתי הגידול המאוימים ולהרחבת פעילות הציבור למען בתי גידול אלו. כל המידע על פעילויות החברה להגנת הטבע בתחום זה מצוי ב**קישור**.

מגוון בתי הגידול אינו מוגבל רק לשמורות הטבע ולשטחים הפתוחים מחוץ לערים. גם בערים יש שפע בתי גידול, המתקיימים בשטחי טבע בתוך הסביבה הבנויה ובשוליה, ותומכים במגוון ביולוגי עשיר. בערי החוף (למשל: נתניה, הרצליה, חדרה, בת ים, אשדוד) נמצא בתי גידול כמו חולות, קרקעות חמרה ורכסי כורכר, ואת המינים האופייניים להם; בערים הרריות (למשל: ירושלים, כרמיאל, חיפה) נמצא מינים מאפיינים בולטים של חורשים תיכוניים; ובערי המדבר (למשל: ירוחם, דימונה, באר שבע, מצפה רמון) נמצא טבע המאפיין את המדבר.

בסביבה הבנויה מתקיימים גם **מינים סתגלניים**. מינים אלו הם אורגניזמים מקומיים (לא פולשים) המסוגלים לשגשג בסביבות עירוניות שנוצרו על ידי האדם, ואף להרחיב את תפוצתם. כאשר העיר מתפתחת ומתחדשת, מצטמצמים לרוב שטחי המחיה של בעלי החיים, ובתי הגידול שלהם נפגעים. ממשק בין חיות בר והעיר מתקיים כאשר שטחי המגע בין העיר והשטחים הפתוחים סביבה אינם מופרדים, וחיות הבר מנצלות את המשאבים העירוניים – כך למשל הן נמשכות למזון (פחים פתוחים ושאריות אשפה במרחב הציבורי) למים (לדוגמה מהשקיית גינות ציבוריות) ולמחסה שהעיר מספקת.

דוגמאות בולטות למינים סתגלניים כוללות עורבים, תנים, חזירי בר, ומינים שונים של דורסי לילה כמו האוח המצוי והלילית המצויה. **במערך זה נתייחס למינים המאפיינים סביבה בנויה בבתי גידול כגון שיחים, עצים, קירות וגגות בניינים.**

המפגש בין האדם וחיות הבר יכול להיות חיובי, לעורר סקרנות והתרגשות ולעודד מחקר, אך הוא יכול להיות גם מפגש שלילי של חששות ופחד ולעיתים רחוקות לסכנה.

באחריות הרשות המקומית לנקוט בצעדים לצמצום הממשק השלילי בין חיות הבר ותושבי העיר. כמה דוגמאות לכך הן:

- הסברה, שילוט לדוגמה, ראו [אתר עיריית תל אביב-יפו בנושא התנים וחזירי בר באתר עיריית חיפה](#), או באתר של [עיריית הרצליה](#).
- שמירה על בתי גידול טבעיים.
- שימוש בפחים חסיני-נבירה והטמנת פחים, כך שבעלי החיים לא יוכלו לפתוח אותם.
- איסור האכלת חיות בעיר.
- העסקת אקולוגית עירונית שינהלו את הממשק בין האדם ובעלי החיים בעיר.

בתמונה: שלט של עיריית תל אביב-יפו על פח בפארק הירקון.
צילום: איילי ליפמן אביזוהר

רשויות התכנון עוסקות בין היתר בשמירה על רצף של שטחים פתוחים, בצורת מסדרונות אקולוגיים לאורכה ולרוחבה של המדינה, המאפשרים מעבר של בעלי חיים וצמחים. מסדרונות אלו מתקיימים גם בתוך הערים ובשוליהן, בירושלים, במודיעין, באלעד, בכפר סבא ובערים רבות אחרות. [סקרי הטבע העירוני של החברה להגנת הטבע](#) מסייעים לרשויות המקומית לקבל תמונת מצב עדכנית ומהימנה על התשתיות הטבעיות בערים השונות ועל מגוון המינים המתקיימים בהם. סקרים אלו כוללים מידע על השטחים בעיר שאינם בנויים, ומכילים המלצות לשימור ולטיפול רשת אתרי טבע עירוניים קהילתיים.

מטרות המפגש:

1. **ידע:** היכרות ולמידה על מגוון בתי הגידול וחיות הבר בעיר.
2. **ערך:** חדוות גילוי ופליאה מבתי גידול שונים וחיות הבר, אוריינות וחשיבה ביקורתית.
3. **מיומנות:** חקר והפקת מידע על חיות הבר, שיתוף שאר הקבוצה בממצאי הלמידה, תצפית וחיפוש בשטח של מגוון בתי גידול.

תקציר פעילות כולל הנעה לעשייה (תוצר):

בפעילות זו נכיר סוגים שונים של בתי הגידול וחיות בר בסביבה העירונית. נצא החוצה ונחפש בתי גידול שונים בסביבת בית הספר ולאחר מכן נכין בקבוצות כרזות מידע על חיות הבר השונות.

עקרונות פדגוגיים:

- חיזוק הקשר הבלתי-אמצעי עם הטבע.
- למידה חוץ-כיתית מבוססת-מקום.

- פיתוח סקרנות ומיומנויות למידה – קריאת קטע מידע, חיפוש עוד מידע באינטרנט וניתוחו, יצירת פלקט על חיית בר בעיר.

תוצר לפעילות: סקר בתי גידול בסביבת בית הספר, כרזת מידע על חיות בר.

הכנות למפגש:

- מומלץ להכיר ממצאים עיקריים של סקר הטבע העירוני באזורכם (היעזרו לשם כך [במפות הדיגיטליות](#) של סקרי הטבע).
- להוריד לטלפון של המורה את אפליקציית [iNaturalist](#) - א״ינטורליסט.
- להדפיס בשחור לבן את הדף של "לוטו בתי גידול של חיות בר בעיר" (בנספח).
- להדפיס תבנית של כרזה "היכרות עם חיות הבר בעיר" (בנספח)

פתיחה (30 דק'):

- נשאל את התלמידים – **איפה ניתן למצוא טבע בארץ ישראל?** אחרי שיענו כמה תשובות, נסביר לתלמידים כי הטבע נמצא כמעט בכל מקום – לא רק במדבר, בהרים, ביערות ובחוף הים, אלא גם בעיר ואף בבית שלנו! כל מקום טבעי, משיח ועץ ועד לשלולית חורף הוא מקום שבו יש מגוון בתי גידול ייחודיים לבעלי חיים ולצמחים שונים.
- נשאל – **למה חיות זקוקות בבית גידול?** מחסה (מקום מסתור), מזון, מים, הגנה. נסביר לתלמידים שכמו שבבית שלנו יש את כל מה שדרוש לנו בשביל לחיות, גם לבעלי החיים ולצמחים יש סביבת חיים להם זקוקים על מנת לחיות. לסביבה הזו אנו קוראים "בית גידול". נספר כי בתי גידול אינם דומים לבית, כפי שאנו מכירים. בתי גידול הם לרוב מקומות פתוחים, ללא גג, קירות וכדומה. בעלי החיים והצמחים חיים בחוץ ולכן הסביבה כולה היא הבית שלהם, אבל לכל סביבה יש אופי משלה שמתאים למי שגר בה. (לשימושכם ההסבר על בית גידול במילים פשוטות בנספח המצורף).
- נשאל – **אילו חיות רואים בעיר ואילו בטבע?** סביר להניח שהתלמידים יתייחסו לרוב לחיות מבויתות כגון כלב או חתול, ולא לחיות בר כמו עטלף, חזיר בר, זיקית, שממית, נמלה, עכביש וכו'. נספר שבשבוע טבע עירוני אנחנו נגלה אילו חיות בר נמצאות באזור של העיר, וכי צפויות לנו הפתעות!
- נחלק את דף הלוטו "היכן נמצאות חיות הבר" ונסביר שעוד מעט נצא החוצה ונחפש בתי גידול וסימני שדה של חיות בר.
- נשאל – **למה חשוב שיהיו בעלי חיים?** נסביר: כמו שאנחנו לא יכולים לשרוד ללא האדמה, האוויר והמים, גם בעלי החיים הם מרכיב חיוני עבור החיים על פני כדור הארץ. המגוון הרחב של בעלי החיים מאפשר את הקיום של הסביבה, יחד עם הצמחים, האדמה והמים. בעלי חיים רבים כיום מאבדים את ביתם בטבע, והדבר הזה מסכן לא רק אותם אלא גם אותנו, בני האדם.
- נשאל – **האם אתם יכולים לחשוב מדוע בעלי החיים מאבדים את ביתם?** העיר מתרחבת על חשבון בתי הגידול של החיות ומה התוצאה?

□ נשאל – **האם אתם מכירים שטח שהיה בעבר שטח פתוח והיום כבר לא?** נסביר לתלמידים כי בעלי חיים רבים חיים בסביבה הטבעית, בשטחים פתוחים. בשטחים אלו, בעיקר אלו הנמצאים בקרבת מקומות ישוב, מתקיימת פעמים רבות בנייה (למשל של מרכז מסחרי או בניין מגורים). נסביר כי לא רק צמצום השטחים הפתוחים בעייתי אלא גם קיטוע השטחים הפתוחים. נסביר כי קיטוע פירושו הפיכת שטח גדול ורציף למקטעים קטנים, שהמעבר ביניהם מסוכן או בלתי אפשרי. גורמים אפשריים לקיטוע הם סלילת כביש, בנייה למגורים, או הקמת אזור תעשייה חדש.

◀ **מה לעשות כאשר נתקלים בחיית בר? כיצד נכון שבני האדם יתנהגו בקרבתה?**
לא להאכיל, לא להשאיר זבל, לשמור על בתי הגידול, להתבונן ממרחק. **לא נתקרב ולא ננסה לגעת.**
*אם החיה נראית חולה או פצועה נצלם אותה מרחוק, ונתקשר למוקד העירוני או למוקד של רשות הטבע והגנים (כוכביט 3639) והם יגידו לנו כיצד לפעול.

ניתן להקריין למשתתפים את הסרטון [איזה חיות בר גרות בעיר? מכן דוידסון](#).

כעת נצא החוצה לחצר בית הספר (או למקום קרוב לבית הספר) ונשתמש בדף הלוטו "היכן נמצאות חיות הבר?" כדי למצא בתי גידול וסימני חיות.

ליבה (30 דק'):

נצא לסייר בסביבה הקרובה לבית הספר (חצר / פארק סמוך), נחפש, נכיר ונאפיין חלק מבתי הגידול שעליהם דיברנו, נגלה את הסימנים שבעלי החיים משאירים אחריהם, ובסבירות גבוהה אפילו נצפה בכמה בעלי חיים!

נחלק את התלמידים לזוגות או לקבוצות קטנות. כל קבוצה תקבל [דף לוטו – "היכן נמצאות חיות הבר?"](#). המשימה היא להסתובב באזור הפתוח שבחרתם ולזהות כמה שיותר בתי גידול. מהצד השני של הדף רצוי לצייר או לרשום סימנים ובתי גידול שמצאתם, שאינם מופיעים בלוטו המודפס.

לאחר חצי שעה של עבודה עצמאית נערוך סיור יחד עם כל הכיתה, וכל קבוצה תבחר משבצת אחת שתראה לנו את מה שמצאה ברחבי החצר.

ניתן להדגים לכיתה את השימוש באפליקציה לשיתוף תצפיות "[iNaturalist – אינטורליסט](#)" ולדווח על כמה תצפיות. כשחוזרים לכיתה אפשר להקריין את אתר [iNaturalist – אינטורליסט](#) ולהסתכל על תצפיות באזור העיר שלכם. (ראו לדוגמה: תצפיות [בהרצליה](#), תצפיות [במודיעין](#)). הסבר על התחום של מדע אזרחי ועל השימוש באפליקציה מצורף בנספח.

סיכום (30 דק'):

ניתן לבחור בכמה אפשרויות לסיכום הפעילות:

1. כל קבוצה תיצור יחד **כרזת מידע בגוף ראשון "היכרות עם חיות הבר בעיר"**, כאילו החיה מספרת על עצמה: מה שמי, המחלקה שלי, בית גידול, אוכל, פעילות לילה או יום, איפה אני נמצאת בעיר, איך להתנהג בקרבת וכו'). את הכרזה כל קבוצה תציג בסוף לשאר חברי הכיתה.

[קובץ מוכן של תבנית הכרזה](#) להדפסה מצורף כנספח.

2. נרשום במרכז בריסטול גדול **"שומרים על חיות הבר בעיר"** ונבקש מהתלמידים להכין **שמש אסוציאציות**. רעיונות לדוגמה: התאמה של פחים לסוג בעל החיים, מניעת האכלה של חתולי רחוב או התאמה של פינות האכלה מוגבהות למניעת התקבצות הקיפודים והפצת מחלת העור שלהם, מעברים בטוחים, גיזום צמחייה ומדשאות באופן המאפשר לשמור על חרקים, יצירת בתי מחסה לחיות, ועוד. מומלץ להציץ באתר של [עיריית הרצליה](#) שנותנת שם רעיונות ופירוט יפה.

3. נחבר **מכתב רשמי לעירייה עם שאלות או הצעות** שעלו בשיעור, ובו נדגיש את חשיבות השמירה על הטבע העירוני למען השמירה על חיות הבר.

4. מומלץ להשמיע שיר מתוך אלבום **"אגדה חיה בעיר"** על חיות בר באזורים עירוניים ([התן הזהוב](#) / [הדרור](#) / האילנית / הצופית / לבנון הירקון).

תכנית מגירה (אם נשאר זמן / אם אי אפשר לצאת)

אם מזג האוויר אינו מאפשר לצאת, ניתן להשתמש בפעילויות במערך בכיתה כגון צפייה בממצאים של סקרי הטבע העירוני, הכנת כרזת מידע על החיות, צפייה בדיווחים ב-iNaturalist.

כמה אפשרויות נוספות:

1. להקרין אחד מהשירים מתוך אלבום **"אגדה חיה בעיר"** על חיות בר באזורים עירוניים ([התן הזהוב](#) / [הדרור](#) / האילנית / הצופית / לבנון הירקון). נבקש מהכיתה לשים לב לעובדות מעניינות מהשיר.
2. פעילויות על [מגוון ביולוגי](#) – [חיות בר בסכנת הכחדה](#)
3. לצפות בכתבת טלוויזיה של כאן 11 על [עמק הצבאים בירושלים](#) כסיפור הצלחה של שמירה על טבע עירוני בלב הבירה.

ציוד, אמצעי המחשה

- מחשב מחובר לאינטרנט, רמקול ומקרן
- [סרטון מכון דוידסון](#)
- אתר אינטרנט iNaturalist עם תצפיות בעיר
- [הגדרה של בית גידול](#)
- [דפי לוטו "היכן נמצאות חיות הבר בעיר"](#) (כמספר הקבוצות)
- [תבנית לכרזה "היכרות עם חיות הבר בעיר"](#)

נספחים

העשרה

סרטונים ושירים:

- אלבום "אגדה חיה בעיר": ([התן הזהוב](#) / [הדרור](#) / האילנית / הצופית / לבנון הירקון).
- [איזה חיות בר גרות בעיר? מכון דוידסון](#)
- [עמק הצבאים בירושלים](#) – כתבת טלוויזיה של כאן 11
- [פרידה מרותי הצבועה שהסעירה את מודיעין](#) – כתבת טלוויזיה כאן 11

כתבות כלליות:

- [שומרים על הטבע בעיר](#) – אתר החברה להגנת הטבע
- [שומרות על חיות הבר](#) – אתר החברה להגנת הטבע
- [הערים שמגדילות חיות](#) – ד"ר יונת אשחר, אתר מכון דוידסון

מידע וסיפורים מערים שונות:

- [תנים](#) – אתר עיריית תל אביב
- [חזירי בר](#) – אתר עיריית חיפה
- הרצליה – עיר חיה – [עיריית הרצליה](#)
- [עמק הצבאים בירושלים](#) – אתר אינטרנט

מדע אזרחי וחיות הבר:

- [מדע אזרחי וקיפודים](#) – אתר החברה להגנת הטבע
- [מדע אזרחי ומעקב אחר אצטרובלים אכולים](#) – אתר החברה להגנת הטבע
- [הסבר על מדע אזרחי ואפליקציית iNaturalist](#) / המרכז הישראלי למדע אזרחי, מוזיאון הטבע ע"ש שטיינהרדט

כתיבה: ענבר חקר, איימי ליפמן אביזוהר

תרומה למסמך: רוני אבנרי, אופירה סבן, יעל זילברשטיין - ברזידה, איתי רודן

עריכת לשון: תמר נויגרטרן

